Wolgatatarische Zeitung „Idel-Ural“

Idel-Ural

13 (70) — Tatar legionьnьn atnalьq gəzitəse — 1. Aprel 1944

German hava kəc-lərenen zur uңьşlarь

25 nce martta ingliz hava kecləre Berlin şəhərenə jaңa terror həçyme jasadьlar. German juqarь komandalьqьnьn belderye bujьnca, bu terror vaqtьnda inglizlər zur juqaltularqa ducar iteldelər — 112 dyrtər motorlь ocqьclarь bərep teşerelde.

Soңqь vaqьtlarda ingliz-amerika mətbuqatlarь, german hava saqlanu kecləreneң xəlsezlənye turьnda qotqь alьp baralar ide. Ləkin Germaniə hava keclərenen soңqь uңьşlarь, alarnьn jalqan xəbər taratqanlьqlarьn taqьn ber mərtəbə bəten dənjaqa acьp saldь.

Bu həçym vaqtьnda bulqan juqaltularьn inglizlər yzlərеdə jəşermilər. Inglizlərnen kyrsətye bujьnca, alar bu həçym vaqtьnda 80 dyrtər motorlь ocqьclarьn juqaltqannar.

Ber həçym vaqtьnda qьna 112 dyrtər motorlь ocqьc bərep teşerelye — inglizlərnen tənge həçym vaqtьndaqь iң zur juqaltularь bulьp sanala. Şular sanьna 50 % həlakət bulьp juqqa сьqqan ocqьclarnь da quşarqa kirək. Cənki hava suqьşь vaqtьnda həlakətkə ocraqan, vatьlqan ocqьclar yz bazalarьna ocьp çitə almьjca, diңgezgə, jəisə başqa çirlərgə teşərgə məçbyr bulalar. Şunlьqtan inglizlərnen barlьq juqaltularьn 150 ocqьc dip sanarqa kirək. Şunьn belən bergə ingliz hava kecləre jaxşь əjrətelgən 1500 ocucьlarьn juqalttьlar.

Tərkstanda qorallь baş kytərylər

Urьs patşalьqьnьn Tərkstannь basьp aluьna 70—80 jьllar qьna. Ləkin qajət tə baj bu ilnen tərek balalarь yzlərenen bəjsez jəşəvləre beterely belən hic ber vaqьtta da riza bulmadьlar. Urьs patşalьqь, ə annan son bol'şeviklar tarafьnnan bu il xalqьna qarata ytkərelgən səjasətnen bəten qatьlьqьna həm jьrtqьclьqьna qaramastan, anьn yzenen juqaltqan milli azatlьqь əcen maqtavlь həm xaqlь kərəşe ber qajcan da tuqtamadь. Bu milli kərəşnen qajber vaqьtlarda qorallь kytəreleş rəveşendə yzenen iң juqarь yseş noqtalarьna çitkən caqlarь da kyp buldь. Çizaq baş kytərye, 1918—22 həm 1931—32 nce jьllardaqь Mənəyvər qazьj, Çənəjet xan, Ibrahim Bik həm başqalar çitəkcelegendə bulьp uzqan basmacьlar xərəkəte şul milli azatlьq kərəşenen qorallь kytəreleşe ide.

Jəhyd-bol'şevizm əsirlegendə qanjəş aqьzucь gyzəl Tərkstannьn xalqь bəten ildə xəkem sərycе terror həm matdi-məqnəvi ciksez zur məxrymleklərgə qarşь janadan qorallь baş kytərylər belən çəvap qajtara.

Yzbəkstan, Taçikstan həm Tərkmənstannarnьn qajber əlkələrendə zur kyləmlərdə „basmacьlar“ xərəkəte dəvam itkənne inde Sovetlar yzləre də jəşermilər. Yz milli azatlьqь əcen, Tərkstan azatlьqь əcen kərəşyce baş kytərgən, qulьna qoral alqan xalьqqa qarşь bol'şeviklar NKVD nьn sajlanma byleklərеn çibərgənnər həm anь tərek balalarьnьn qanьna batьrьp basarqa telilər. Bu julь bol'şeviklarqa yz teləklərenə ireşergə məmkin bulmas inde. Jəhyd-bol'şeviklar qollьqьnnan iң jaqьn kiləcəktə, ber Tərkstan xalqь qьna tygel, qomumən bəten izelgən, qol itelgən millətlər qotьlacaq həm məstəqil dəvlət bulьp ojьşacaqlar.

German suqьşcьlarь Tənjaq dingez jarlarь bujьnda saqta

Japon həm milli Hindstan qəskərləre Hindstan cigen yttelər

Ingliz-amerikalьlar Qahirə konferensiəsendə qьzqanьc xəldə qalqan „berektəşe“ Can-Kaj-Şek qəskərlərenə jardəm ity əcen Birmada japonnarqa qarşь zur həçym alьp barьrqa vəqdə ittelər. Ber nicə aj ytkəc kətelgən həçym başlandь . . . Ləkin həçym plutokratlar fajdasьna əjlənmədе. Kiresencə, japon qəskərləre inglizlərnen bəten həçymnəren kire qaqьp. yzləre zur kyləmdə həçym başladьlar. Soңqь ajlarda Birmada barqan suqьş operatsiələre nətiçəsendə Taungvan əlkəsendə britannarnьn 48 həm 63 nce brigadalarь qamap alьndьlar.

16 ncь marttan başlap ingliz qəskərləre Tiddim şəhəre əlkəsendə kiң front bujьnca kire cigenə başladьlar. Japon qəskərləre. milli Hindstan qəskərləre belən berlektə. Tojtom şəhəren alьp. yzlərenen həçymnəren Manipur jьlqasьna taba dəvam itələr. 17 nce martta japon qəskərləre strategik jaqtan bik məhim bulqan Geneta bieklegen alьp, cigenyce ingliz qəskərləren tuqtavsьz qubьp baralar. 17 nce britan-hind diviziəse tar-mar itelə həm Tiddim şəhəren taşlap, qalqan kecləre belən Manipur jьlqasь aşa сьqьp. qamaludan qotьlьrqa teli. Ləkin japon qəskərləre tiz arada Manipur jьlqasь aşa bəten kicylərne yz qullarьna alalar. Monьn nətiçəsendə 17 nce diviziənen qaldьqlarь həm alarqa jardəmgə kilgən 2000 britan soldatь Singer tav bitlegendə uraluda qalalar.

Soңqь xəbərlərgə qaraqanda, Subxaz Candra Boze çitəkcelegendəge milli Hindstan qəskərləre, japon qəskərləre belən berlektə ber nicə urьnnan Manipur jьlqasьn kicep, Hindstan çirenə kergənnər. Lord Mountbattennьn baş kvartirьnnan xəbər ityenə qarata, Rejter agentlьqь bu faktnьn dəreslegen rasьj.

Japon həm milli Hindstan qəskərlərenen Hindstan ilenə kerylərе, kəncьqьş Aziədə barqan suqьşta zur səjasi həm xərbi əhəmiət tota. Japoniənen prem'jer-ministrь Tozo, bu xərbi vaqiqəgə baqьşlap. Hindstan xalqьna məraçəqət itte. Ul yzenen məraçəqətendə 400 million hind xalqь ingliz plutokratlarь izelyennən qotьlacaqlarьna. milli azatlьq alacaqlarьna ьşanьcьn belderde. **Inglizlərdən azat itelgən əlkələrdə hind xalqь Subxaz Candra Boze qəskərlərеn zur şatlьq belən qarşь alalar həm Hindstan azatlьqь əcen kərəşcelər safьna basalar.**

★

Tokio. 24 nce mart

Japon imperatorь baş kvartirьnnan xəbər ity bujьnca. 20 nce britan-hind diviziəse. Kabau-Tal qьsьrьqlьqьnda. kecle Japon həm milli Hindstan qəskərləre tarafьnnan uralьp alьnqan. 20 nce diviziə əcen xəzer barь tik ike məmkinlek kenə qaldь: jə əsirgə birely, jəisə tulьsьnca juq itely.

★

Tokio, 26 nce mart

Japon imperator stafkasь. — japon həm milli Hindstan qəskərləre Hindstan cigen ytkənnən son. soңqь kennərdə jaңa uңьşlarqa ireştelər, — dip xəbər itə.

Manipurnьn tənjaqьnda, 22 nce martta, japon həm milli Hindstan qəskərləre inglizlərnen kire cigeny jullarьn kiskənnər. Assam tirəsendə inglizlərnen 4 nce həm 5 nce saqlanu sьzьqlarь ytelgən. Frontnьn urta bylegendə japon qəskərləre inglizlərnen saqlanu sьzьqьn əzep (Kamjongtan tənjaqtan kənbatьşqa 13 km.) alqa kitkənnər. Japon qəskərlərenen operatsiələre plan bujьnca dəvam itə. Uraluda qalqan ingliz bylеklərenen kybese juq itelgən.

Japon həm milli Hindstan qəskərlərenen uңьşlarь Cungkingqa bik qurqьnьc tə'sir qaldьrqan. Əgər də Cungking xəkyməte, inglizlər belən soңqь berdən ber bəjləneş julьn (Hindstan aşa) juqaltsa, anьn xəle bik avьr bulacaq. Ingliz-amerikalьlar jardəmennən vaz kicken Cungking Qtajьna. Japoniənen duslьq məraçəqəte turьnda tirənnerək ujlarqa kirək bulacaq.

Fjurerneң syzləre

Soldatnьn vazifasь avьr. Xalьqlarnьn sələtlеlege Bəjek Tənre tarafьnnan xəl qьlьnqan caqьnda ul təqdirnen xəkemenə tapşьrьlqan. Millət jaңa tormьşqa kycərgə lajьqlьmь, jəisə anьn jəşəven qomumən tarix bitlərennən sьzьp taşlarqa kirəkmelekne soldat isbat itə.

(1940 ncь jьl. 10 ncь mart. Qorban bulqan qəharmannarnь iskə alu kenenə qarata).

Japoniəneң suqьşcanlьqь kecəjə

Tokio xəbər ity bjuresьnьn belderye bujьnca, sənaqət məəssəsələrenen eşləp сьqarьşьn kytəry əcen japon kabinetь jaңa caralar qullanunь kirəkle tapqan.

Japon ministr-prezidentь Tozo japon parlamentьnda zur notьq belən сьqьş jasaqan. Ul yzenen сьqьşьnda, Japoniənen kecen taqьn da arttьru əcen xəkymətnen soңqь caralarь bulqan ildə qomumi moblizatsiə jasavnь həm iң elek japon aviatsiəsen kecəjtyne maqsat itep alu xaqьnda əjtep ytkən.

Japon xalqьnьn tormьş nьqlьqьn saqlarqa kirək bulqan barlьq caralarnь xəkymət qullanьp kilde həm anь xalьq jьlь qaraş belən qarşь aldь.

Misьr tuqucьlarьnьң baş kytərylərе

Misьrnьn Port Səjed. Kom-Omba həm Mexala-el-Kobra şəhərlərendəge əc zur tuqu məəssəsələrendə 1000 eşce baş kytərgənnər həm eşləv şartlarьn jaxşьrtunь soraqannar.

Əl-Əzhar – meŋ jьllьq universitet

Mьsьr həm bəten dənja məselmannarьnьŋ ruxani tormьşьn Əl-Əzhar universitetьnnan başqa kyz aldьna kiterye citen. Səjasi xolьqlarnьŋ cualcьq həm islamnьŋ bik borьnqь dəverennən alьp, məselman dənjasьnьŋ fənni yzəge bulqan bu universitet — dini idejələrne ber tuqtausьz jaqtьrtucь majaq.

Məhdineŋ Sudandaqь məşhyr baş kytəreleşenə Əl-Əzhar jaxşь qaraqan ide. Ul, xəzerge britan imperiəse dairəsendəge aftonomcel omtьlьşlarnьŋ ysyen qьzьqsьnu belən kyzətep, inglizlərneŋ tə'sire astьnda barqan Naxaş-Paşa həm Vafd firqə xərəkətenə tiskəre qarap kilde. Məxmydalidlarnьŋ soŋqь oruqlarь, bigrək tə, Mьsьrnьŋ xəzerge korole Faruq hər vaqьt ataqlь universitet belən jaxşь mənəsəbəttə buldь. Qьsqasь, hər ike jaq, jaŋa xəkymət təzeleşeneŋ nigez taşь bulqan Mьsьrdan fajdalanьp, xəlifəlekne jaŋadan qorunь kyzdə totsa kirək.

Universitet yzəge bulьp məcet tora. Anьŋ tirəsendəge dini mədrəsələrdən bəten dənja məselmannarьna kiŋ kyləmdə aŋ-belem eşe çəjelə. Ul şulaj bəten mədəni məselman dənjasьnda iŋ juqarь məktəp sanala. Universitet, kyrşe illərdə byleklər en acьp, Damask, Hindstan həm Afrikaqa vəkilləren çibərep, barlьq məselmannarnьŋ kongressьna caqrunь xəzerləp, soŋqь vaqьtlarda jaxşь uq yz tə'siren tara tьp əlgergən ide. Dini həm milli faktor bularaq, universitet inglizlərgə qomacanlaqanlьqtan, alar bu xaqta Naxas-Paşaqa kəcle basьm jasьjlar. Maqsat ytələ: Naxas-Paşa bilgesez vaqьtqa universitetnь jaba. Qahirəgə kilgəndə, yz ileneŋ borьnqь həm məşhyr məcetendəge qibadətkə çomqa sajьn tantanalь rəveştə qatnaşqan korol. yze əcen şəxsi çəber bulsa da. universitetnь jabarqa məçbyr buldь.

Fatimidlarnьn Mьsьrnь alьna ber jьl tulqac. Əl-Əzhar məcete salьna. General Abu Tamim Maadda. Çəyhər Əl-Kapit-Əl Sikilli tarafьnnan jaŋa mərkəz bularaq. Əl-Qahirəneŋ nigeze salьnqannan soŋ. məselman jьl xisabь bujьnca 316 ncь jьlda (xristian jьl xisabь bujьnca 972 nce jьlnьŋ ijyn-ijyl ajlarьnda bulsa kirək) qibadət qьlu əcen acьla. Soŋьnnan ajrьm xəkymət iələreneŋ bojrьqь həm byləklər belən mədrəsələrne aqrьnlap qoru, jarlьlar əcen aşxanələr acu, uqucьlar əcen toraqlar təzy h. b. aşa tuplanqan məcetlər çiьntьqь xəzerge zamannьŋ iŋ juqarь məktəbenə əjlənə.

XVI ncь jəzdə qosmanlьlar xəlifəlekne Istanbulqa kycergəndə də, universitet məqarif eşen syndermi. Uqьtudaqь iske traditsiəse (qadəte) urta qasьrlarnь ytep, jaŋa qasьrqa kerə. Bigrək tə, izge urьnnьŋ jaqьn bulub, Nil tirəsendəge borьnqь mədənəiətneŋ ezlekle tə'sire, din həm səjasi aqartuqa Aziə həm Afrikada urьn bulub, Əl-Əzharqa juqarь məktəp dərəçəsen saqlarqa jardəm itə. XIX ncь jəz başьndaqь xəkymətkə nigez salucь Məxəmmətqəli, qərəpneŋ dini-ruxani mədəniəteneŋ ucaqь bulqan bu yzəkne aŋlau əcen, ajrata tərek ruxьnda tərbiələnep, anьŋ iərcennəre də qərəp məxitendə tərbiələngən xəldə, milli səjasətneŋ nigeze bulqan şuşь universitetqa jaxşь qaradьlar. Uqьtuda teologiə həm xoquq dəreslərе təp dəres bulьp, filologiə, metrika, astronomiə, matur ədəbiat h. b. dəreslər ikence dərəçəle dəreslər itep alьna.

1871 nce jьlnь Xatьjp Ismaqil Əl-Əzharqa ustaf kertə. Monьŋ arqasьnda professorlarnьŋ xəle jaxşьra, qabiliətsez həm lajьqsьz studentlar citlətelə, gonorar, sьnau komissiələre, uquda bilgelər quju həm byləklər kertelə. Yzgəreş kertydə ul qarşьlьqlarqa ocrьj: səjasi həm finans, şulaj uq britan xəkymətе qarşьlьqlarь. Qomumən, xəkymət tarafьnnan universitetqa qaraş yzgəreşsez qala, iske traditsiə belən jaŋa xəzerge idejələr aqrьnlap berləşə. Universitet — dini mənəsəbəttə yz tə'siren saqlaucь həm bəten səjasətkə tə'sir itə alucь bulьp qala. Cənki din həm səjasət kəncьqьşta, Jevropaqa qaraqanda, yzara tьqьz bəjlənеştə bulalar. Universitetnьŋ qilmi metodlarь yzgərə. Soŋqь un jьlda studentlar sanь 8000 həm 11 000 arasьnda tirbələ.

Yz millətenеŋ bəjek həjkəle bulqan şuşь universitet jabьla həm kyp jьllar ytkən tarixьnda qajqьlь kənnər kicerə.

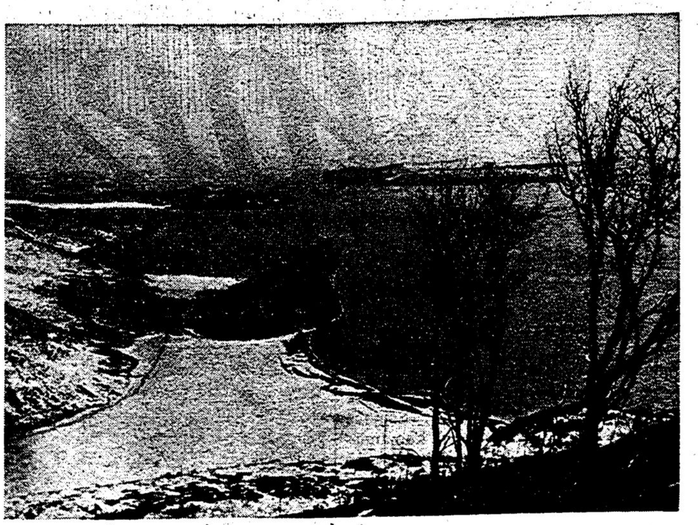

Idel bujь kyrneşlərennən

Təp ajьrma

Millətcelek — german xalqьnьŋ təp qaqşamav julь. Ul cit ildən (eksport belən) kergən nərsə tygel. Millətcelek — dənja suqьşь məjdanьnda tuьp, frontcь tarafьnnan tormьşqa aşьrьldь. Ul frontcь bygen də bəten xalьqnьŋ səjgən çitəkcese həm anьŋ berence qəskərie.

Milli sotsalizm yz ecendə bulqan qanlь sьnavьn, nьqlьqьn, manarxizmqa, hausqa, kytərelylərgə həm tarqalularqa qarşь kərəşendə kyrsətte. Manarxistlar başbaştaqcьlar jardəme belən jəhyd həm bol'şevistik elementlar Jevropanьŋ moral həm səjasi yzəge bulqan Germaniəne yterergə, juq itərgə tьrьşsalar da, alar anь eşli almadьlar. Fjurer çəvaplьlьqnь yz qulьna alqan vaqьtta milli sotsializm jəş, pozitif rəveşendə genə bulsa da, anьŋ ilne torqьzu, ajaqqa bastьru şiqarь, bəten german xalqьn yz janьna çinavь, alarnьŋ kəcləren eşkə saluda ilneŋ bik tiz alqa kityenə jardəm itte. German xalqь aqca xakimiətennən qotьldь, syzneŋ cьn məqnəse belən əjtkəndə, german sotsializmьsь hər keşegə yz qabiliəte belən hənəren arttьru həm yze jaratqan eştə çəmqiət fajdasьna eşlərgə irkenlek birde. Əvəlge „yze əcen" digən fiker, millət əcen xezmət ity fikrenə əjlənde. Hərber germanlь çitəkce xalьq həm dəvlət qarşьnda danlьqlь bulьrqa, eş kyrsətergə tьrьşa başladь.

Bol'şevizm yzen min „şifalav beleme" dip kyrsətergə tьrьşsa da həm ni qədər qacu bitleklərе kisə də, bol'şeviklarnьŋ programmasь acьq: xəzer də əvəlge kebek yk dənjanь Marks, Lenin, Stalin jəhyd materialistik əjrətye belən cornap alu.

Kytəreleşlər həm anarxiə bol'şevizmnь tudьrucь buldьlar. Başta cьqarьlqan „Bəten dənja proletarilarь, berləşegez!" digən şiqar jьlqalap aqqan qan taşularь belən jusьldь. Iske, mədəniətle bulqan xalьqlar tamrь belən alьnьp taşlandьlar, igencelər betereldelər. Şunьŋ əcen aldaqь Jevropa idejalogik mədənəiəte alarqa ylem doşmanь bulьp kyrenə.

Bol'şevizm belən milli sotsializm arasьndaqь jьraqlьq şul qədər zur, anь qaraŋqьlьq belən jaqtьlьq arasьnda bulqan ajьrma belən də caqьştьrьrqa məmkin tygel.

Ocraşu

S. ƢAPTULLA

OCERK

Pomeraniədə.

Ijyl qojaşь, bygen Qazan jegete Zəjnineŋ bulacaq şatlьqьn aldan sizgən kebek. mul itep nurlarьn cəcte. Zəjni də. irtəneŋ maturlьqьna soqlanьp. borcьlqan xəldə ujanqan ide.

... Ə xəzer kən urtasь.

Ber tərkem tatar legioncьlarь. Zəjnine urtalarьna alqan xəldə. jal jortьnnan 5 caqrьmnar camasь çirdə jatqan. timer jul stansalь bələkəj genə şəhərcekkə taba aşьqa-aşьqa atlьjlar. Kənnen esselegennən tirləgən jegetlər pilotkalarьn salьp qullarьna totqannar. Ə Zəjni. bygenge çəj kənenеŋ qəharmanь. alqa jьqьlqan bədrə cəcen sul qulь belən sьjpi-sьjpi nərsəder səjli. Aldan uq səjləşep qujьlqan restoranqa barьp çitərgə ara az qalqanda. ul yzeneŋ syzen:

— Şulaj. tuqannar! Tormьş bit ul bik serle. Anь əle şavlatьp dulavьnnan soŋ tьnqan dingezgə genə caqьştьrьrqa məmkin. Ə jazmьş beznen belən idarə itə. Ul — jazьlmaqan kitap. Beznen şatlьqьbьz da, qajqьbьz da həm bəxetle kiləcəgebez də ənə şul kitapnьŋ ectəlegendə!, — dip təmamladь. Şulaj ytkən-kitkənnərne, qajberlərе başьnnan kicergənnəren səjli-səjli şəhərceknеŋ restoranьna kilep çitkənnəren sizmi də qaldьlar. Bolar Tatar legionьnnan jal itərgə kilgən qəskərilər. kyplərе inde tuqan il əcen kərəşlərdə qatnaşqannar.

Kypne kyrgən. tormьşnьŋ əcesentəcesen tatьqan bu jegetlərneŋ sul çinlərenə tegelgən çəjə belən uq — qorur həm ir jərəkle ikənneklərеn taqьn ber mərtəbə aŋlata torqan suqьşcan bilge.

*

Taza. qara cəcle həm qoŋqьrt kyzle tatar jegetlərе restoranqa kery belən. utьrucьlarnь yzlərenə çəlep ittelər. Keşe kyp bulu səbəple, jegetlər barьsь da ber əstəl tirəsenə genə sьjmьj. taralьşьp utьrdьlar. Zəjni də ber xərbi belən bergə, solu qьna jəş qьz janьna urьn aldь. Ul, tiz genə kyrşelərenə kyz jərtep, kinət ujьna nindider ber keşeneŋ gəvdəse kilep bastь. Ləkin yze ber nərsə də aŋlamadь. Janьnda utьrqan taza, kiŋ kykrəkle xərbine də tanьqan kebek buldь. Ujlar belən şulaj kərəşep utьrqanda, jomşaq qьna xatьn-qьzlar tavşь:

— Was wünschen Sie?, — dip mərəçəqət itte.

— Bitte ein Bier, — dip, Zəjnineŋ əjtyenə, xərbi sikerep tordь da: Zəjni bist du!, — dip, aŋa ike qulьn suzdь.

Xəzer Zəjnineŋ aldьnda monnan ber jьl elek anьŋ tormьşьn saqlap qalqan, ə soŋqaraq bergə kərəşlərdə bulqan feldwebel Filips basьp tora ide. Alarnьŋ qocaqlaşuь. çilkələren duslarca suqьşularь qarap torucьlarqa qьzьq həm qəçəp tojьldь.

*

Jal jortь. Bygen kicke aştan soŋ jal itycelər çьrlap, ujnap kyŋel acalar.

Zəjni də çiьlqan duslarьna feldwebeldə ike kən bujьna qunaqta buluьn səjləp utьrdь.

— Sez səjləgən keşe şul bulьp cьqtьmь?, — dip jegetlər qьzьqsьna təştelər. — Ocraşqanda, sez jaqьn tuqanьqьznь kyrgəndəj buldьqьz!, — dip qabatlavlarьna:

— Əjje, bezne kərəş həm jazmьş tuqanlaştьrdь, — dide Zəjni.

Bu vaqьtta anьŋ kyz, aldьnnan berəm-berəm ytkən avьr kənnərе həm feldwebel Filips belən duslaşqan caqlarь ber-ber artlь qujь təten bulьp jəzde. Anьŋ belən bergə ytelgən kərəş vaqiqələrе isenə təşte. Cьnlap ta bit, Zəjni az kyrmədе.

Qaraŋqь Belorussiə təne. Bolьtlar qusьa-qusьa qajadьr aşьqa. Qajcaq joldьzlarnьŋ atьluь da sirək kenə kyrenep qala. Kətməgəndə tuplarnьŋ gərseldəve, uqcəckeclərneŋ tьqьrdavь, kəncьqьştan iskən acь çil belən telərteləməs javqan jaŋqьrlar bu tənneŋ jəmsezlegen taqьn da arttьra.

Okopta jatqan tərkem komandirь Zəjni. xiallarqa cumьp. menə şul tən urtasьnda borcьldь. Kypme genə tьrьşьp qarasa da joqlьj almadь. Torьp bernicə mərtəbə saqcьlarnь tikşerde. Taqьn kilep jattь. Nigəder anьŋ jərəge ərni. Çьlaqan çil də anьŋ bəqrenə nərsəder əjtkən kebek tojьldь. Bəlki. çil anьŋ belən səjləşməkce. qajqьlarьn byleşməkce bulqandьr. Çil bit ul — tabiqətneŋ tele. Çil aŋa kykkə suzьlqan Səjembikə manarasьnьŋ xəsrəten, berdən ber ikmək tabucь ulь Zəjnineŋ isənlegenə doqa qьla torqan bəqre ənkəseneŋ yksyen, ə keckenə tuqannarьnьn: — Abzьqajьm, qajcan qajtьr?, — dip, ənkəse janьna çiьlьşularьn surətli ide. Ənkəseneŋ eşkə jaraqsьz ike bala belən qaluьn iskə təşerep, anьŋ kyp çəfa

Ş. Babicnıŋ yterelyenə 25 jıl tuldı

Şaqirneŋ tormış julı

Xalqıbız tarafınnan ciksez səjelep uqılqan, ədəbi içad diŋgezendə kiŋ qolac belən soqlandırqıc matur jəzə başlaqae qına bezneŋ arabızdan ytə irtə kitkən şaqir Ş. Babicnıŋ façiqəle ylemenə bıjıl martnıŋ 28 endə 25 jıl tulıp uzdı.

Qulıbızdaqı qajət tə jarlı materialdan fajdalanıp bulsa da, ifrat irtə ezelgən şaqirneŋ façiqəle tormışı həm içadı belən uqucılarıbıznı tanıştırırqa buldıq.

★

Şəjexzadə Babic xəzerge Başqırtstanda, Əsən avılında, 1895 nce jılnıŋ 2 nce qinvarında, mulla qailəsendə tua. Başlanqıc belemne avılında alqannan soŋ, ul Ufaqa kitə həm bezneŋ ujanu dəverebez tudırqan çəditcelek aqımınıŋ kyrenekle uqıtucılarınnan Zia xəzrət Kamali mədrəsəsenə, „Qaliə“ məktəbenə, uqırqa kerə həm anı təmam itə.

Babicnıŋ cirek qasırqa da tulıp çitməgən ifrat qısqa qəmere ber çirdən ikence çirgə, ber şəhərdən ikence şəhərgə əledən əle jərylərdə ytə. Ul bu jaqtan urıslarnıŋ ataqlı şaqirlərе A. Puşkinqa bik nıq oşıj.

Uqudan buşanqan çəjge jal vaqıtların ul soqlandırqıc matur tabiqətle Ural — Saqmar bujlarında, tuqan tufraqı gyzəl Aqidel bujlarında ytkərə. Andaqı ciksez baj tabiqət kyrneşlərennən, soŋqı jıllarında qəçəp çəvhərlər tudırır ecen, qajət tə baj ruxani, ədəbi azıqlar ala.

Şaqirneŋ tuqan tufraqı həm qəmer kicergən çirlərе elek-elektən tatar-başqırtnıŋ bergə jəşəgən, milli azatlıqı ecen qasırlar bujı tigezsez kerəş alıp barqan tarixi urınnar bula. **Bulıp uzqan qanlı kerəşlər, vaqıtsız ezelgən façiqəle xəjatlar, kersez ilahi səjeşy-qişıqlar turında xalıq, anıŋ isemsez şaqir həm kompozitorları tarafınnan tudırılqan çırlar, kəj-moŋlar tirbətyendə jəş qəmeren uzdırqan Şəjexzadə də şiqergə, ədəbiatqa omtılış bik irtə ujana.** Ul „Qaliə“ də uqıqan caqında uq inde tanılıp kilgən şaqir bulıp əverelə. Anıŋ jazqannarı quljazma xələndə yk quldan qulqa jərep uqıla, tellərgə biklənə.

Anıŋ şaqir bulıp çitəşyenə ul caqlarda „Qaliə“ də uqıtqan, jazucı Qalimçan Ibrahimof nıq tə'sir itə, aŋa ədəbi zur jardəm kyrsətə.

Anıŋ zurraq əsərlərе **„Isemnər kitabı“, „Qəzazil“, „Kelge qapcıqı“** həm basqalar.

Cirek qasırqa da tulmaqan yzeneŋ ifrat qısqa qəmerendə şaqir Babic tatar xalqınıŋ qajqı-şatlıqın, anıŋ avır jazmışın, jaqtı kiləcəgen çırladı. Qajcaqlarda anıŋ kyŋele əjlənə moxitında bulıp torqan qədelsezlek, yzen colqaqan qaraŋqılıqlar basımı astında teşenkelekkə birelgələde, şikşəbhələr belən azaplandı. Tik xalqına bulqan məxəbbət ber qajcan da aŋarda synmədе. Ul xalqına zur xezmətlər kyrsəty teləge belən jandı. Anıŋ yzenə, yzeneŋ şiqeri kecenə, talantına bulqan ışanıcı da bik zur ide.

Jarım şajaru rəveşendə:

— Min dahi! . . . Jərməm yzemne kim totıp,
Tergezəm ylgən jərəkne ant itep! . . ., —

dip yze turında əjtye belən ul bik xaqlı ide. Şunıŋ ecen də beten tatar xalqı aŋar zur emetlər baqlıj, anıŋ içadınıŋ juqalmas çəvhərlər tudırunа ciksez tirən ışana ide. Ləkin anıŋ matur cəcək atarqa bərləngən qəmere bol'şeviklarnıŋ qanlı, pıcraq qulı tarafınnan kinət ezelde. 1919 ncı jıl mart ajınıŋ 28 endə, eş belən

Bajmaqqa barqan çirendə, bol'şeviklar anı xainnərcə atıp yterdelər.

★

Şaqirneŋ beten ədəbi içadın bernicə zur kisəkkə bylərgə məmkin: lirik, epik həm həçvi əsərlər. Bezgə qaldırqan ədəbi mirası arasında kyrnekle urın biləgən **„Isemnər kitabı“** belən **„Kelke qapcıqı“** həçvi əsərlərennən sanalırqa tieş.

Syz uŋajı belən şunı da əjtep kitərgə kirək: jazqannarın ədəbi uqu jaqınnan mərxum şaqir zur ostalıqqa iə ide. Qəmereneŋ soŋqı jıllarında Orenbur, Ufa səxnələrennən kybrək uqıqan əsərlərе də yzeneŋ həçvi nərsələrе bula ide.

Urıs tənqitcelərе Gogol turında: — Ul jəş arqılı kelə ide!, — diərgə jaratalar. Bu syzlər Babicqa qarap əjtelsə bigrək tə turı bulır ide. Əjje, ul kelərgə jarattı. Ləkin ul kelgəndə də anıŋ kyzlərennən qanlı jəşlər kyrenep tora ide. Xalıqnıŋ tirən məxəbbəten yzenə tartuı da bəlki şuşı ajrımlıqınnan kilep cıqqan bulqandır.

Şaqirneŋ qajət tə sizger kyŋele qatlavlı ecke janular belən qəzaplandı. Kimsetelgən, izelgən, suqılqan xalqın bəxetle, şat. azat itylər belən jandı həm şul julda şəhit qanın aqızıp qorban buldı.

Anıŋ jazqannarı façiqəle ylemennən soŋ uzqan 25 jıl ecendə dənjaqa cıqmadı diərlek. Tənqitce bulırqa xəzerlengən jəş jazucı Iskuza tarafınnan anıŋ beten əsərlərе çiılıp, basılırqa birelgən bulsa da, moŋa caqlı basılqanı juq. Anıŋ tirən milli rux belən suqarılqan içadı bol'şeviklar ecen zur qurqınıc bulıp tordı.

Şəjexzadə Babic cın milli dəvlət şartlarında qına tieşle. yzenə lajıq bəjəne alır həm bu kən də inde jıraq tygel.

Tybəndə bez anıŋ qajber şiqerlərеn uqucılar diqqətenə təqdim itəbez.

Y. Nauruz

Şatlıq çırı

Cajpalışıp şatlıq dulqınnarı
„Cəp, cəp“ bərelə kyŋelem jarına;
Şul şatlıqlar belən qarşı toram
Bu dənjanıŋ barlıq zarına.

1916

★

Qurqınıc ujlar kilep basqac
Ireksez baş bəgəm.
Ectə xəsrət qajnaşıp
Taşıqac ezleksez jəş tygəm.

Jəm kyrəlməm, qəmle xəllər
Kitmicə, jəş kipmicə.
Kyz jəşemne kiptererlek
Jaqtı qojaş cıqmıjca.

1916

Jəmle kən

Əx, bygen dənja kiengən
Qızqa oxşıj — təp təti!
Qız bulıp basqan tabiqət
Dənjaqa appaq təpi...

Xəvze kəvsər cişməse
Əstennən iskən çil kebek,
Ix, bygenge çil-havadan
Ber qəçəp ləzzət tatıj...

Nindi jəmle... Ix! Bygen
Oçmax kənennən jəmle kən.
— Qajda oçmax!... Firdəves
Ber cittə torsın xatta ki!...

1916

Min dahi

— Min uqucı, min çırucı, min dahi!
Uzdırırmın min „dahidan“ billahi.
— Cy, xanis bulırsıŋ, ant itmə, isər!
Cy, dahi çannarnı rənçetmə, isər!
Dərjanı yrtim digən „cıpcıq“sıman,
Buş qulıq xolqıŋnı aŋqıtma, isər!...
— Min dahi!... Jərməm yzemne kim totıp,
Tergezəm ylgən jərəkne ant itep?...
Nik xanis bulsam tylərmen kəfarət:
Bar qəmergə ut totıp ta, qan jotıp!...

1916

Şatlıq kətəm

Ocınıp-ocınıp, ezelep-ezelep,
Aşqınıp şatlıq kətəm...
Inde i xəsrət ləqinnər!...
Sezgə qurqaqlıq kətəm!...

Inde bik kyptən tamır
Çəjgən jərəkneŋ ahları.
Ahlarımnıŋ qıp-qızıl
Uttan jaralqan jafraqı.

Həmməse qorsın... çitər.
Kykrəkkə utlar tammasın.
Tamqan ut synsen, çitər,
Inde çəhənnəm janmasın...

1917

★

Zəŋgər kyk — taçım,
Cuar çir — təxtem,
Yzem — azat xan,
Aq qojaş bəxtem...

Joldızlar həm aj —
Serce duslarım,
Sanduqac, turqaj —
Çırcı qoşlarım.

Cıqsam səxraqa,
Gellər, ylənnər
Təqzim itələr
Birep sələmnər...

Çan — cəcəklərem,
Gel — qanatlarım,
Oca janımda kybələklərem...
Lətif çil-səba, diep: mərxaba.

Səjep, irkələp jezemnən ybə.
Mensəm tavqa...
Ix, ocıjmmı soŋ!...
Beten ofıqnı qocıjmmı soŋ!...

Gellər jılmajqan,
Qırlar nurlanqan,
Beten çir-kyge
Nurqa cornalqan.

Şaşam, aşqınam...
Şatlanam ciksez:
Azat, min azat,
Bəxtem ofıqsız!

15. V—1916

Kəfy tygel

Kennərem jəmsez ...
Məxitem bulmadı çanqa kəfy,
Bəs şunıŋ ecen dənjaqa
Minnən məkafət: — qıx təfy! ...

1916

★

... Kyk jəzendə tın qına
Jəzməktə joldız, aj, qojaş.
Çir jəzendə zilzilə, dəhşət,
Azap, qan, qanlı jəş.

I ilahi kybələklər!
Sejenəsez, ketkeldisez.
Çir tulı xəsrət, azap,
Ah ... Əllə sez hic belmisez? ...

Jəş sabıqaj ... Jəş sabıj, sin,
Ysmə, qal! Şul xəlcə qal,
Ysmə dənja bəxtenə qal,
Saf jərək, pak çanca qal ...

Çirdə şəjtan patşa fərman
Birə: „Suj, qır, qırıl! ...
Ja, Məxəmmət, qil şəfaqət ...
Qəberennən tor, terel! ...

1916

Xəlebezdən ber kyrneş

Qızlar irkə.
Irlər kyrkə.
Xatınnar qurcaq!
Anqi şəxsiət.
Jaltırıj tərilkə
Mətbuqat ujıncıq!
Kyzlər jılandaj, tellər çumalaj,
Malajlar — yrmələj. tanavlar
Himalaj!

1916

Octılar

Gerləşep dərtle minutlar
Octılar moŋnar belən.
Min teşep kittem, teşep kittem,
Teşep kittem tybən.

Octılar moŋnar fazaqa
Çırlaşıp qızlar belən,
Min torıp qaldım, torıp qaldım,
Kyŋel sızlav belən.

1917

Appaq altın çırlarımnı
Çırlamıjm danlıq ecen,
Çırlıjmın altın ilem həm
Yz tuqan xalqım ecen.

(„Xalqım ecen“).

Stalin jəhydlərne aqca belən tə'min itə

„Palestine Post“ gəzitəseneŋ xəbər itye bujınca, Sovet xekyməte zur Jəhyd-Jevropa berlegen ojıştırqan. Bu berlekneŋ burcı beten dənja jəhydləreneŋ mənfəqəten saqlavdan tora. Şul uq gəzitəneŋ xəbər ityencə, Sovet xekymətе şuşı maqsat ecen bik kyp aqca sarıf itə. Mondıj berlekneŋ ojışuı bezne xəjran qaldırmıj, kiresencə jəhydlərgə genə xas bulqan şulaj xərəkət itynеŋ sıjfatı qına bulıp qala.

Telebez turьnda

1905 nce jьl vaqiqələrenenꞑ kəcle basьmь astьnda Nikolaj patşalьqь mətbuqat irege iqlan itərgə məçbyr buldь. Bu irektən tatar xalqь qajət tə kinꞑ fajdalanьp bik az vaqьt ecendə yzenenꞑ vaqьtlь mətbuqatьn barlьqqa kiterde həm kitap, zurnal, gəzitlər basu eşen ifrat kinꞑ çəjep çibərde. Janꞑqьr artьnnan gəmbələrnenꞑ kypləp-kypləp ysye kebek, beznenꞑ ədəbi dənjabьzda ber-ber artlь şaqirlər, ədiplər, məxərrirlər tua tordь. Torqan sajьn ədəbi kitaplar, çiьntьqlar kybəjə bardь. 1917 nce jьlqa caqlь uzqan 10—15 jьllьq qəmerdə jazьlqan bu ədəbi, qilmi, fənni həm başqa kitap, əsərlərne tudьrucьlar tel məs'ələsenə, tatar telenenꞑ saflьqьna qajət tə zur diqqət ittelər. Içadьnьnꞑ başlanqьc jьllarьnda kyp kenə qərəp, farsь syzləren qullanqan mərxum Tuqajьbьz da haman, haman saf tatarca jazuqa taban ysə bardь. Anьnꞑ yz xalqьna həm bu tuqan xalqьnьnꞑ matur telenə bulqan ciksez məxəbbəte genə:

„I tuqan tel, i matur tel,
Ətkəm, ənkəmnenꞑ tele!
Dənjada kyp nərsə beldem
Sin tuqan tel arqьlь!"

jullarьn tudьra aldь.

Şaqir Dərdeməndnenꞑ simvolik alьmnar belən:

„Şaulьj dinꞑgez
Çil erəder,
Çilkənen kiergən karap.
Tən və kendez
Ul jəzəder
Jul bara jat il qarap..."

dip xalqьbьznьnꞑ jazmьşь, kiləcəgenə qarap əjtye saf tatarlьq, telebezne saflatьrqa teləy belən nicek tirən suqarьlqannar!

Romanoflar patşalьqь qasьrlar bujь beznenꞑ xalьqnь urьslaştьrьrqa teləp, şunꞑa ireşy bujьnca ezlekle səjasət alьp kilde. Alar bu teləklərenə 370 jьl dəvamьnda ireşə almadьlar. Beznenꞑ xalqьbьz yzenenꞑ millət bularaq bətenlegen saqlap qala aldь həm Romanoflar səjasəte tulь bəlgenlekkə ocrap, bəten mədəni keşelek dənjasь aldьnda qьzqanьc kəlkegə qaldь. Şulaj da bu xalqьbьz ecen bik auьr buldь. Ciksez ozaq vaqьtlarqa yzenenꞑ mədəni ysesənnən məxrym jəşəde. Şul səbəple XX nce jəz başьnda beznenꞑ milli mətbuqat, milli ədəbiat janꞑa baştan, janꞑa nigezlərdə ysərgə məçbyr buldь. Bu isə saf millətcelek belən tirənten suqarьlqan milli yseş julь ide.

1905 jьl dulqьnnarь belən millət kygenə kytərelep cьqqan ul caqnьnꞑ jəş qalimlərebez Qalimçan Ibrahimof, Qaptraxman Səqdi, Çamal Vəlidi, Q. Alparlar tarafьnnan telebez qilmi, fənni jaqtan eşlənde, ber tezməgə salьndь. Həm elektən telebezgə kerep qalqan cit syzlərgə qarşь rəximsez kerəş acьldь. Telebezdəge qərəp, farsь, urьs həm başqa syzlərne, alarnь alьştьrьrlьq tatar syzləre bulsa, ədəbiattan quarqa qərar qьlьndь. Urьs syzləren, tatarca jaraqlь syz tabьlmaqanda, tel-din jaqьnnan bezgə jaqьn bulqan islam kəncьqьşьnnan alьrqa bulьndь. Bu — barlьq qələm xezməte kəclərenə məçbyri rəveştə millətebeznenꞑ maqtaulь jəkləməse ide həm ul 1919 jьllarqa qədər tulьsьnca ytəlep kilende.

Eş başьna menep utьrqan bol'şeviklar ecke suqьşlarnь təmamlaqac, yzləren ber az çinꞑelerək xis itə başladьlar həm urьs bulmaqan xalьqlarnьnꞑ milli mədəniətləren çimerergə, bu xalьqlarnьnꞑ yzləren urьslaştьrьrqa kereştelər. Bol'şeviklarqa xətle ədəbiatьbьzda maqtaulь urьn biləgən jazucьlarnь, milli matur ədəbiat tuuqa kyp kəc qujqan şaqir, ədiplərne „millətce", „kontr" dip mətbuqattan qudьlar, ə əsərləren xalьqtan jəşerdelər. Alar urnьna mətbuqat dənjasьna janꞑa qьna kytərelgən jazucьlarnьnꞑ əsərləren tarata başladьlar. Cənki bu jəş jazucьlar, bol'şeviklar ecen inꞑ ьşanьclь julaucьlar ide. Bu jəş jazucьlar arqьlь bol'şeviklar xalьqqa yzlərenenꞑ tə'sirləren kəcəjtergə, tərek-tatar xalqьn urьslaştьrьrqa ireşylərenə ьşandьlar. Şunьnꞑ ecen də mətbuqatqa kytərelgən bu janꞑa, jəş qələm kəclərə belən bol'şeviklar arasьnda ruxan ber meqahədəgə qul qujьlqan kebek bulьndь. Oktəbr dulqьnnarь belən kytərelgən jəş jazucьlar ber jaqtan, əle genə təmam bulqan grazdannar suqьşьnda gənahьsьz million keşelərnenꞑ jьlqalap tykkən qannarьn nələtlərgə, bol'şeviklarnьnꞑ vəxşilekləren maqtarqa kereşsələr, ikence jaqtan alar xalqьbьznь urьslaştьru bujьnca Məskəynenꞑ kyptənge teləgen tormьşqa aşьru bujьnca matur ədəbiatqa urьs syzləren kəltələp, kəltələp taşьj başladьlar.

Zamanьnda qьzьl professor ismen berence bularaq alqan, 1922—1937 jьllar arasьnda beznenꞑ matur ədəbiatta kyrnekle urьn biləgən Qəmər Tulumbajski tuqan telebezne urьslaştьru bujьnca menə nicek xezmətlər kyrsətep ytkən ide:

„Tarixnь" ujьp,
„Suqьmьn" sujьp
Kontrlarnь quьp.
Meşcan fokuslarьn zalpьm
Calt-colt janꞑaqlap,
Kerəş ytəli caqrьmlap...
Atlap, ьzqьrьp ystek,
Ysəbez, ysəbez!
Bez yskəndə:
Kennər — kerəş stanogь,
Syzlər — şunьnꞑ gudogь".
(„Bez yskəndə", 1924 jьl).

Ə **„Jəslə"** digən şul uq 1924 nce jьlda jazьlqan xikəjəsendə, yzenə genə məqlym bulqan ber ruxanьj ləzzətləny belən, tybəndəge urьs syzləren qullana:

„Obşestvo, marş, akt, sobranie,
Bjuro, zajavlenie, passivnьj,
Sekretar, spisok, nummer,
Sojuz, njənkə, semja, jəslə,
Krest'jənin, vьjpiska, dajuş, komissiə,
Protokol".

Tulumbaj urьs syzləren alu belən şundьj mauьqьp kitə ki, xətta qajber çəmlələrgə ber auьz tatar syzen kertməstən təzi. Misal:

„Cistartu komissiəsenenꞑ protokolьnnan vьjpiska".

(„Jəslə" 1924 jьl).

Bu cit syzlərnenꞑ bik kybesen, hic şiksez, yzebeznenꞑ teldə bulqan saf tatar syzləre belən alьştьrьrqa məmkin ide. Ləkin Tulumbaj monь teləməgən.

Içadьnьnꞑ başlanqьc corьnda, yzenə xətle ysep əlgergən tatar matur ədəbi telennən osta fajdalanьp, milli ruxta qajber şiqerlər tudьrqanꞑ Taqtaşьbьz **„Yterelgən piqəmbər"** endə:

„Qojaş — şahit: ilem, irkem ecen
Suqьşьp jərdem, ənkəj, ul kyrde.
Zobanilar, jauьz zobanilar,
Alar, alar mine yterde", —

dip jazqan bulsa, qəmerenenꞑ sonꞑqь jьllarьna taban inde ul da telenenꞑ saflьqьn saqlap qala almadь. Telebeznenꞑ bajlьqьnnan fajdalanьp bik çinꞑel alьştьrьla alqan kyp kenə cit syzlərne qullana başlaqan ide. Məsələn: **razbojnik, koşmar, buntar', geroj, stanok, bol'nitsa, naborşik, abort, pozalustь, master, salyt h. b.**

Ataqlь ədip Qalimçan Ibrahimofnьnꞑ 20 jьllьq içad bəjrəme unꞑajь belən anьnꞑ ədəbi telen qilmi jaqtan tikşergən Gəlsem Məxəmmət acьq sannar belən ədipnenꞑ telendə ni rəveşle torqan sajьn urьs syzlərenenꞑ arta baruьn isbat itkən ide. Tatarstan Məqarif komissariatьnьnꞑ qilmi yzəge qarşьsьnda 1930 jьllarqa qədər jəşəp kilgən **Atamalar bylege (Terminologiceski otdel)** — fənni, qilmi, texnik atamalar əstendə ber niqədər eşləp qarasa da, anьnꞑ telebeznenꞑ barьşьna tə'sire az buldь. Qilmi yzək başьnda torqan Qalimçan Ibrahimof, Salax Atnaqulofar millətcelektə qəjeplənep qulqa alьnqannan sonꞑ, alar tarafьnnan eşlənep cьqqan azmь-kypme atamalar da juqqa cьqarьldьlar.

Bu xəl urьs xərefləren xalqьbьzqa Məskəy kəcləp taqqannan sonꞑ, ber nicə mərtəbə artьp kitte həm ul xəzer də anda, bol'şevizmnьnꞑ qanlь tьrnaqlarь astьnda sьqranucь Idel-Ural tufraqьnda dəvam itə. Monьnꞑ, jəqni tuqan ilebezdə beznenꞑ xalьqnь həm berence nəybəttə telne urьslaştьru bujьnca alьp barьlqan səjasətkə, hic şiksez, inꞑ jaqьn ajlarda cik qujьlacaq. Bez yzebeznenꞑ istiqlalьbьznь jaulap, tərek-tatar milli dəvləten təzegənnən sonꞑ, ədəbi telebez janꞑadan yzenenꞑ saflьqьna qajtьr. Ədəbiatqa kerep ojalaqan barlьq urьs syzləre rəximsez rəveştə seberelep tygeləcək.

Bez, legion saflarьna tuplanьp, Idel-Uralda jəşəyce tərek-tatar xalqьnьnꞑ milli istiqlalь bajraqьn kytəryce jəşlər telebeznenꞑ saflьqьna, anьnꞑ ədəbi ysyenə xəzerdən yk nьq iqtibar birergə tieşbez. Uj, fikerlərebezne dəres anꞑlatьrlьq syzlər yz telebezdə tabьlqanda cittən syz almasqa tieşbez. Idel-Ural gəzitəse idarəse də bu təp qaraşnь tormьşqa aşьrьp kilde həm kiləcək. Idarə, yze tarafьnnan bu izge eşebezgə barlьq legioncьlarnь da qullarьnnan kilgən jardəm belən bulьşьrqa caqьra həm caqьruьbьz buşqa kitməs dip ьşanьp qala.

Legioncьlarьbьznьnꞑ gəzitəbezdə basьlьp kilenə torqan məqalələrne anꞑlaularьn çinꞑeləjty teləge belən bez, beleşmə rəveşendə, tybəndəge qьsqa syzlekne urnaştьrьrqa tieş taptьq:

1. Revolytsiə — inqilap
2. Pulemjot — uqcəckec
3. Predpriətiə — mə'əssəsə
4. Samoljot — ocqьc
5. Pozitsiə — suqьş qьrь
6. Moral' — əxlaq
7. Sojuz — berlek
8. Partiə — firqə
9. Respublika — çəmhyriət
10. Dьjmomjot — təten atqьc
11. Nejtral' — bitaraf
12. Sojuznik — berektəş
13. Konstitutsiə — təp qanun
14. Kənsələriə — idarə
15. Emigratsiə — məhaçirlek
16. Armiə — qəskər
17. Ucastok — bylek
18. Sekretar — sərkatip
19. Predsedatel — rə'is
20. Gruppa — tərkem
21. Vosstanje — qisjan, baş kytəry
22. Protest — nəfrət
23. Demonstratsiə — nəmajьş
24. Sotsial'nьj — içtimaqi
25. Politika — səjasət
26. Ekonomika — iqtisad
27. Promьjşlennost — sənaqət
28. Iskusstvo — sənqət
29. Ofitsial'nьj — rəsmi
30. Samostojatel'nost' — məstəqil
31. Nezavesimost' — bəjsezlek
32. Mir — solьx
33. Dogovor — kileşy
34. Pecat' — mətbuqat
35. Vlast' — xakimiət
36. Sud — xəkem
37. Zakon — qanun
38. Polozenie — xəl, əxvəl
39. Organizatsiə — ojьşma, təşkilat
40. Proizvodstvo — eşləp cьqaru
41. Materiə — maddə

h. b. h. b.

Legioncьlardan, bu qьsqa syzlekne kisep alьp saqlaularьn sorьjbьz.

Ylməs

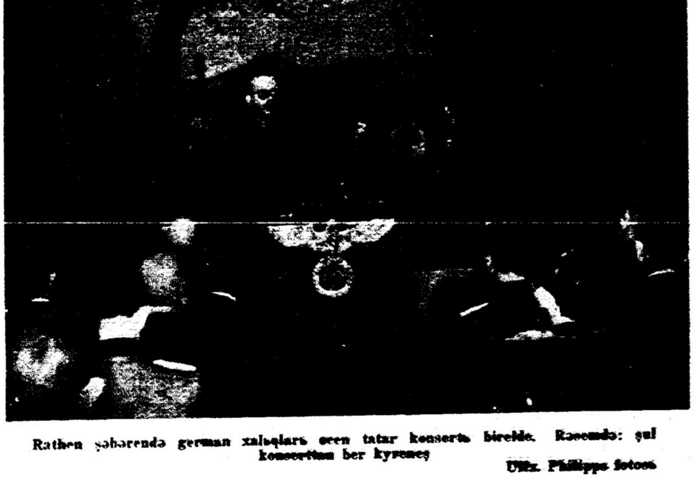

Rathen şəhərendə german xalьqlarь ecen tatar konsertь birelde. Rəsemdə: şul konserttan ber kyreneş

Uffz. Philipps fotosь

Idel-Ural Qorьltajьna qatnaşucь vəkillər jolbaşcьbьz Şəfi Almas əfəndenenꞑ sotqьna tьnꞑlьjlar

Uffz. Philipps fotosь

Vengriədə xəkymət almaşьnuь

22 nce. martta Vengriə telegraf agentlьqь tybəndəge rəsmi belderyne jasadь:

Əclek paktьna quşьlqan Jevropa millətlərenen qomumi doşmanqa qarşь kərəşen kecəjty ecen, Germaniə həm Vengriə dəvlətlərenen ike ara kileşye bujьnca, german qəskərləre Vengriə ilenə kerdelər. Bu cara, Vengriəgə anьn bol'şevizmqa qarşь kərəştə jardəm ity həm ilnen bəten kecləren doşmanqa qarşь tuplav ecen ytkərelde.

Monьn belən bergə Vengriə xəkymətendə qajber yzgəreşlər buldь. Vengriə regentь admiral Xorti, Berlindəge Vengriə ilcese Stojaiqa jana kabinet təzergə tapşьrdь.

Vengriə həm başqa Jevropa illəre mətbuqatь, bu jana xərbi adьmnь zur qənaqətləny belən qarşь aldьlar həm bu caranьn qomumi doşmanqa qarşь kərəşne kecəjtydə zur jardəm itəcəgenə yzlərenen ьşanьclarьn belderdelər.

Janar tavnьn qalqьp cьqиь

19 nce martta Italiədəge Vezuvia janar tavь qalqьp cьqa başladь. Vezuvianьn jana qalquь, anьn 1906 ncь jьlda kecle qalqubnnan da quətlerək. Janar tav ber səqət ecendə 1 000 000 kubometr lava cьqara. Lava aqьşьnьn qalьnlьqь 27 metrqa çitə. Janar tav ecennən qalqьp cьqqan taşlar 300—400 metr bieklekkə qədər kytərelələr. Bəten Neapolitan qultьqьnda kyk qara bolьt belən qaplanqan. Bu çirlərdə, qaranqьlьqtan xalьq kөndez də ut jandьra.

Janar tav tirəsendəge kyp avьllar lava astьnda qalqannar. Cerkola şəhəre şulaj uq basьlu qurqьnьcь astьnda tora. Lava astьnda qalьp 2000 dən artьq keşe ylgən, 40 000 dən artьq keşe jort-çirsez qalqannar. Ingliz-amerikalьlar bu tabiqət hələkətenə ocraqan, jortsьz, malsьz qalqan keşelərgə ber terle də jardəm kyrsətmilər.

● Bolqariənen xalьq aqartu ministrь I. Vazof — suqьş vaqtьnda bolqarlarqa milli tərbiə biry ecen, bəten mədəni eşleklelərgə mobilizatsiə iqlan itte. Jazucьlarqa həm şaqirlərgə ajrьm burьclar jөklənə.

Qalim keşenen fikre də tirən bula

Qaranqь qьşqь tөn. Səqət kyptən tөn urtasь ytkənen kyrsətə. Şulaj bulsa da, şəhər xalqьnьn qajbere joqlarqa jatmьj, cişenmi utьra. Bomba təşə başlasa, kiengən kileş tizrək cьqьp tajarqa unajlьraq bulьr dip ujlьj. Nindi də bulsa berər eş belən şөqellənə.

Angliə qalimnərenen bere, doktor Robert əfəndenen qarşьnda, өstəl өstendə, acьq kitap jata. Cittən qaraqanda bitlərе baqanalь-baqanalь sьjfьrlar belən tulqan kitaptan qadi keşegə nindi də bulsa ber nərsə anlavь bik qiьn. Ləkin qalim doktornь ul kitap, kyrəsen, bik zur qajqьqa təşergən. Ul ike qulь belən başьn totqan xəldə, tirən ujqa cumqan. Anьn avьzьndaqь sigara, təbenə qədər kəlgə əjlənep, kyptən syngən. Şulaj da, irene peşyen də sizməslek dərəçədə, ul dөnja xəlləren onьtqan. Anьn başьnda ber qajqьlь fikerdən başqa nərsəgə urьn qalmaqan.

Ber vaqьt doktor əfəndе, siskənep ujanqan keşe kebek, sikerep torьp urьnьna utьra da, qulьna qələm alьp, ingliz mətbuqatьna tiz-tiz məqalə jazarqa kereşə. Məqaləsendə, ul, Angliədə lordlar, aristokratlar nəsele kimegənen, anda kiləcəktə fəqət qadi keşelər: eşcelər, igencelər genə qalacaqьn anlata. Fikren raslav ecen aldьndaqь kitaptan kyp sьjfьrlar ala. Bөjek qalim jaza-jaza bik qьzьp kitə həm syzenen tə'siren kecəjter ecen:

— Angliə millәte aqrьnlap axmaq xalьqqa əverelep bara, — dip quja.

Bөjek qalimnen jazuь bujьnca, Angliənen kiləcəgen fəqət lordlar nəsele genə tə'min itə alacaq. Eşcelər həm igencelərdən dөnjaqa aqьllь keşe tuuь ixtimal tygel. Menə şuşь tirən fiker anь zur qajqьqa təşergən ikən.

Ingliz xalqь doktor əfəndenen tirən fikren nicek qabul itkəndər? Anьь bezgə xəzergə məqlum tygel. Sonqь jьllarda Angliədə balalar qomumən bik az tua. Bu nərsə bəlki „axmaqlar"nьn aqьlqa kilyen kyrsətəder. Eşce həm igence xatьnnarь bөjek qalimnen syzen ajaq astьna təşerməs ecen bala tudьrmasqa bəlki qarar birgənder. Əgər də alaj bulsa ingliz xatьnnarьnьn aqьlь bөjek qalim aqьlьna bik jaqьnlaşqan ikən!

Dөres, xəzer suqьş vaqtь. Qaranqь tөnnərdə bombalar təşyennən qurqaqurqa xiallanьp betkən qart aristokrat başьn sigara qьna tazarta almьj. Anda əllə nindi fikerlər tuuь mөmkin. Şulaj bulsa da, ingliz aristokratьnьn başь artьqraq qaqşaqanь kyrenə.

Kem belə, bəlki anьn fikre qurqьp joqlьj almaqanlьqtan tuqan sataşu qьna tygelder?! Bəlki cьnlap ta inglizlər arasьnda axmaqlar kybəjep kitkənder ... Ləkin alar sanьna bөjek qalim nigə yzen kertməgən ikən?! Əj, qalim .... qalim ... yzenen onьtucan buluьn belən genə qalimnər safьna kergənsen, axrь!

Legionьbьznьn tьnlь orkestrь „Taqaj marşь"n başqara
Uffz. Philipps fotosь

Ojьq tuqi torqan maşina

Tuqu sənaqatenen in qatlavlь maşinalarьnnan xatьn-qьzlar ojьqь tuqi torqan stanoklar sanala. Bu maşinalar 150 men ajrьm kisəklərdən tora.

Neckə, nəfis xatьn-qьzlar ojьqь tuqu ecen $2^1/_2$ kilometr çep həm 620 men neckə inələr kirək. Hərber ojьq millionlaqan kyzdən tora. Ə elek beznen əbilər qul belən bəjləgən vaqьtta barsь 5 inə həm 5 men camasь kyzle itep kenə eşləgənnər.

Qьr poctasь

Kynellelər belən xosusi şəxeslər arasьnda qьr poctasь aşa xatlar alьşu turьndaqь german xəkymətenen rөxsəte ələgəcə beznen gəzitə uqucьlarьbьzqa acьq bilgele bulmaqanqa, bu xaqta biredə anlatьp ytyne urьnlь taptьq.

German byleklərе, Germaniədə jəşəvce şəxeslər həm german soldatlarь belən kynellelərgə xat elemtəse totarqa rөxsət itelə.

Monnan anlaşьlsa kirək, bu xatlarda xərbi serne faş itylər bulmasqa tieş.

Kem tizrək çəvap birer?

1. Ike ata həm ike ul, barьь өc kykəj aşaqannar. Şul uq vaqьtta alarnьn hər bersenə berər kykəj tigən. Bu nicek bolaj cьqqan?

2. Tubal ecendə dyrt alma. Ul almalarnь 4 keşegə tigez itep bylərgə kirək. Hər keşegə berər alma tisen həm ber alma tubalda qalsьn.

— — — — — —

Çəvap: 1) Babasь, atasь həm balasь aşaqannar. Bolar ike ata həm ike ul bulalar.
2) Əc almanь 3 keşe ala həm dyrtencesenə tubalda qaldьrala.

Gəzitəbeznen 12 (69) nce sanьndaqь syz jarьşьna (krossvort Nr. 12) çəvap

Gorizontal' bujьnca:

1. Ara. 3. Ab(ь)j. 5. Zar. 7. Aj. 9. Ez. 10. Al(a)tьr. 11. Su. 12. Et. 14. Und. 16. Tөn. 17. Obr.

Vertikal' bujьnca:

1. Ala. 2. Az. 3. Ar. 4. Jaz. 6. Altьn. 8. Jav. 9. Ere. 11. Sөt. 13. Tar. 14. Un. 15. Do.

Çavaplь redaktor leg. Qiam Qəliеf.
Tatarische Zeitung „Idel-Ural".
Berlin W 7, Dorotheenstraße 64
Druck: Deutscher Verlag, Berlin.

cigəcəgenə qajqьrdь. Nicek kenə ənkəj өs-başьn qarar, nicek kenə tamaqьn tujdьrьr, dip jөrəge ərnede. Əle bit Zəjni anda caqta uq çitkerep bulmьj ide. Anьn kyrgən xəsrətləre kyz aldьnnan berəm-berəm uzdьlar. Monnan dyrt jьl elek atasьnьn: — Aqca buldьram, — dip, maşinaqa qьsьlьp ylye anьn borcьluьn taqьn da arttьrdь. Çil bolarnьn barsьn da belə kebek ide. Anьn sьzqьrьь da il ecendəge xalьqlarnьn avьrlьqlar kyryennən, ə monda juqqa qojьlqan tatar qanьn qьzqanuьnnan ide. Zəjni də ana quşьlьp:

— Əx, sin, bətbəxet tormьş, minem ecen hər vaqьt qaranqь tөn buldьn!, — dip sygye anьn isenə teşy belən jөrəge taqь da ərnede. Ləkin şul vaqьt ana aqьl birycе, jul kyrsətyce juq ide. Anьn bəten kicergənnəre cigenə çitte. Ləkin ...

Kinəttən qurqьnьclь tavьşlar işetelə. Hava kykri, ut catqьlarь jьşaja. Zəjninen bataliоnь urьnnaşqan berence sьzьqqa snarəd həm pulələr java başladь. Zəjni sikerep tora da aftomatьn alьp, telefonqa barьp jabьşa. Ləkin cьbьq inde өzelgən ide. German tuplarьnьn şartlavь kytərelergə də irek birmədе. Bəjlənеş həm bojrьq juq. Zəjni yzenen terkeme belən nişlərgə də belmədе. Şul arada havada motor tavьь jangьradь. Ul arada bulmьj, taqьn kecle bombalar jarьla. Taqьn ьnqьrəşulər, qьcqьrьşlar, ykereşlər ... Inde batalion həm polk komandirlarь suqьş belən idarə ity turьnda ujlamьjlar, artqa ьcьnqannar. Komandirsьz qalqan batalion həm polkьn jartьsь şunda bette, jartьsь kyzlərе kyrgən jaqqa taraldь.

Zəjni yzenen terkeme belən okoptan cьqmadь. Ber kommunist belən jəhydnen cьqьp artqa kityne taləp itylərenə qaramastan, terkemne quzqattьrmadь həm attьrmadь. Berence sьzьqta tik Zəjninen genə terkeme tьnьc qaldь. Ber azdan atu tavьşlarь sirəgəjde.

Kyptə ytmi, aqrьnlap jaqtьra başladь. Bu vaqьt Zəjni terkemen germannar uzьp kitkənnər ide. Zəjninen fikerlərе qajnadь. Anь xəzer: „Ni eşlərgə?". — digən sorav borcьj. Məskəy kommunistь belən Zitomir jəhyde: — Yzebeznekelərne ezləp kitik!, — dip, Zəjninen canьn qinadьlar. Qalqan qьzьl qəskərilərne inde alar өndəp kileşkənnər. Sonьnnan Zəjni də, alar belən kitərgə bulьp, ylgən iptəşlərenen gəvdələrе arqьlь atlьj-atlьj urmanlьqqa kerep juqaldьlar ...

Urman ece tөnge janqьrdan jyeş ide. Okopta ike kөn bujьnca jatqan qəskərilər bygen şuşь tөnge kicereşlərdən son, bətenləj xəlsezləndelər. Alar avqan aqac coqьrьna kilep jьqьldь. Ajaqlarьn xərəkətlənderer-lek kөc juq, aclьq xəzer jөrəkne tьrnьj. Kommunist belən jəhyd: „Nemeslər bezne, hic şiksez, ytərəcəklər. Qolaq, tanavnь da kisəcəklər. Əsirgə təskənce, yzebezgə kire qajtsaq, byləklənerbez, — dip başqa qьzьl qəskərilərne qurqьttьlar. Zəjninen jөrəge bu ikəvgə qarşь acu belən jandь: — Bez anda barьp kyrmədek, nicek ikənen belmibez!, — dip əjlənep jattь. Qulь nicekter ber kəqəz sьmaq nərsəgə tide, qaraqac, siskənep kitte. Kyzlərе tuqan telendə jazьlqan syzlərgə tekəlde: „Tatar qьzьl qəskərilərе həm komandirlarь! Nigə sez keşe vatanь ecen tatar qanьn qojasьz. Sez bit ata-babalarьbьznьn doşmanьn jaqlьjsьz. 10 menləgən tatar tik jəhyd-bol'şeviklarnьn fajdasь ecen qorban bula. Ujanьqьz, tuqannar, yz xalqьbьznьn mөstəqillege ecen kөrəşyce Idel-Ural legionьna, Germaniə jaqьna cьqьqьz! ...", — dip uqьdь ul.

Kinəttən ul, xəlsezlegen də onьtьp, sikerep tordь. Kyzlərendə acu qatьş şatlьq jaltьradь: — Teləsəgez nişləgez, ə min ul bədbəxetlər janьna kire qajtmьjm! Çitər inde 25 jьl bujьna qurqьttьlar! Çitər inde aldanьrqa! Hər əşəkeleknen ber cige bula! Kem minem belən!? Əjdəgez, kittek!, — dip, məraçəqət syzlərеn ьrqьttь. Bolar — jөrəktən taşьp cьqqan teləklər ide. Şul vaqьt urman da şavladь, aqaclar da selkende. Havada bolьtlar dulqьnlana başladь. Urman ece taqьn qaranqь, taqьn tabiqət nərsəgəder borcьlь ...

— Cьnqьz balasь, taqьr baş, tuqta!, — digən jəhyd həm Məskəy kommunistьnьn berdən qьcqьrьp, Zəjnigə ьtьjk belən taşlanqanda, Zəjni jaqlьlar alarnь tottьlar. Bu vaqьt Zəjni jəhydne atьp ta jьqtь ...

Kyz aldь qaranqьlandь. Kəqəzne uqьqannan son yskən qanatlarь kinət sьnqan şikelle buldь. Başьna mьltьq tytəsenen zur kec belən tiyen genə sizə aldь ... Ləkin Məskəy kommunistьnьn qəbaxətlege anьn canьn monьn belən genə sьrьp ala almadь ...

Jьraqtan atu həm şartlav tavьşlarь, motor tavьşlarь əle jaqьnajьr, əle jьraqajьr tordь. Inde qaranqь tөn də kilde. Qanqa bujalqan başьn avьrtьь, өc kөn bujь tozlь balьqtan başqa nərsə qapmaqan xəlsez Zəjninen sonqь kөcen sьqtь. Tamaq kipte, tөkerek tə juq. — Ix, ber jotьm su bulsa ...

(Dəvamь bar)

Атăл-Урал

№ 4 | „Idel-Ural" хаçатăн чăвашла хушăмĕ | 2. Апрель 1944

Пĕр халăхăн вăйĕ—пĕр шухăшра пулнинче тата пĕр çулпа пынинче

Ш. Алмас

Чăваш сасси

Сĕнĕ Иевропăшăн пыракан çапăçура большевиксемпе кĕрешес ĕçре вĕсен пусмăрне тÿссе пурăннă совет çыннисем те нимĕçсемпе пĕрле хутшăнса паттăрăн çапăçаççĕ. Вĕсен хушшинче пуринчен нумайăшĕ — вак халăхсем. Ку вăрçăра вак халăхсем пуринчен ытла нумайăн хутшăнса большевизма хирĕç кĕрешнинче ним тĕлĕнмелли те çук, вĕсем большевиклăха çĕмĕрсе икĕ пусмăр айĕнчен тухаççĕ: пери — 25 çул хушши пуснă иудо-большевиксен пусмăрĕнчен, тепри — империализм пусмăрĕнчен. Çак пусмăрсене сирсе пăрахса национал-социализм йĕркине керсен, ытти халăхсем пекех телейлĕ, пусмăрсăр пурнăç йуласине пĕлеççе вĕсем, çавăнпа вăл пусмăрсене часрах сирсе пăрахма тăрăшаççĕ.

Большевиклăха хирĕç çапăçма ирĕккĕн кайакансем хаçат урлă ытти çынсем патне хăйсен сĕнĕвĕсене, шухăшĕ-кăмăлĕсене тата йыхравĕсене пĕлтереççĕ. Анчах, хăй чăваш иккенне уççăн пĕлтерсе, большевиклăхпа çапăçма чĕнекен чăваша тĕл пулманччĕ епир. Паллах, куншăн чăваша айăплама кирлĕ мар, мĕншĕн тесен, тĕрлĕ халăхсен хушшинче сапаланса кайнă чăвашсем хăйсем чăваш çынни иккенне пĕлтерме хăйаймасар тăнă. Чăвашсем, хăйсем большевиклăха вырăссенчен те ытларах йуратмаççĕ пулин те, хăйсен сассисене паман.

Чăваш çыннин пĕрремĕш йыхравĕ «Новое Слово» хаçатăн 23 (509) нумĕрĕнче çапăнса тухрĕ.

«Нациллĕхпе епĕ-чăваш...» пуçлат хăй сыруне Архипов Никита. Хăй 1917-мĕш çулта çуралнине, унăн ашшĕне большевиксем вĕлернине сырнă хыççăн, вăл хăйĕн тĕп шухăшне — унăн ылханлă большевиксемпе çапăçакан паттăр нимĕç çарĕпе пĕрле, пĕр ĕретре пулмаллине — чĕререн пĕлтерет.

Çак пысăк хаçатра (хаçат 11-мĕш çул тухăт) чăваш сасси илтĕнни пирĕншĕн йалравлă йыхрав пулса тăрать тата чăвашсем те большевиклăха чĕререн курайманнине кăтартать.

Кунтан кăшт кайарахпа сав хаçатрах пĕр тутар çыннин сырăвĕ тухрĕ. Вăл та хăй тутар иккенне уççăн, савăнăçлăн пĕлтерет.

Кусем пысăк хаçат синче палăрнисем. Анчах чăваш сасси унта анчах мар. хăй хаçачĕ пулманнипе чăвашсем тата ытти хаçатсенче те сыраççĕ. Пуринчен ытла вĕсем тутар лекционĕн ернере пĕрре тухса тăракан «Idel-Ural» хаçатĕнче курăнаççĕ. Тутар лекционĕн ĕретĕнче чăвашсем те чылайăн çапăçаççĕ, мĕншĕн тесен, авал пĕр ăрурап тухса историллĕ аваллăх тăршшĕпе паянхи куна ситиччен туслă пурнăçпа пурăнса килнĕ чăвашпа тутар халăхĕсен кĕрешÿ никĕсĕ пĕр. Ун синчен асăннă хаçатра пĕр П. чăваш сапла сырат:

«Чăваш халăхĕ хăйĕн пурнăçĕшĕн тата наци ирĕкĕшĕн нумайрашпа пыракан историллĕ кĕрешĕвĕнче кÿршĕ пулса тăракан тутар халăхĕпе таччăн сыхăнса тăрать.

Тутарпа чăваш халăхĕсен кĕрешĕвĕпе туслăхĕ вĕсен кеокрафиллĕ пурнăç вырăнĕ пĕр пулнинче сех мар, вăл питĕ тарăн ыйтусемпе сыхăннă: чăвашсем те тутарсем пекех, тĕрĕк халăхĕнчен килсе тухнă халăх. Вĕсенăн аслашшĕсем пĕр — VI ĕмĕртен XIII ĕмĕре ситиччен Атăл синче пурăннă пăлхарсем.

Ку халăхсене, йепле чăвашсене, сапла тутарсене те чăлхе никĕсĕсем пĕр пулни сыххартат. Чăваш чĕлхин никĕсĕ тĕрĕк-тутар чĕлхи вăл. Питĕ нумай тутар тата чăваш сăмахĕсен тымарĕсем пĕр. Вĕсен аслашшĕсен — пăлхарсен — пĕр тĕн, ислам тĕнĕ пулнă; кайарахри ĕмĕрсенче вырăссем чăвашсене ирĕксĕрлесе тĕне кÿртсе Христос тĕнĕ йышăнтарнă. Ку йăла тутарсем хушшинче те пур, тĕслĕхрен: кĕрешчĕнсем (тĕне кĕнĕ тутарсем). Çавах та ку икĕ халăх хăйсен хушшинчи наци пахалăхĕсене, наци уйрăмĕсене сыхласа йулнă. Чăвашсем те, тутарсем пекех, сабан-туйĕ (ака-туйĕ) уйавне туса ирттереççĕ, питĕ нумай наци апачĕсем (хуплав, йăвача т. ыт. те) пĕр йăлапа çÿреççĕ.

Большевиклăх пирĕн туслăха пĕтерсе хирĕçĕве илсе килчĕ. Пирĕн нацилле ушкăнсене, тĕнсене пĕтерчĕ. 25 çул хушшинче большевиклăхăн никĕсĕ йалхуçалăхне çĕмерчĕ, пирĕн пурлăхсене туртса илчĕ. Çавăншăн епир чăвашсем те ытти халăхсем пекех иудо-большевиксене тăшманăн куратпăр.

Çавăнпа та пĕр шухăшлă пулнă чăвашсемпе тутарсем алла-аллăн тытăнса наци

Çĕршывăн сăн-сăпачĕ: чăваш хĕрĕ сурхи хĕвел сутинче, уйав кун

лекионĕсен хушшинче большевиклăха хирĕç кĕрешме тивĕçлĕ.

Икĕ тăван халăх тарăн тĕрĕслĕхре, çĕнеймн керман салтакĕсемпе пĕрле хăйсен çĕршывĕнчен большевиксене çĕмĕрсе кăларса пăрахĕç. Çапла епир ирĕкленнĕ çĕршывра, атте-аннесемпе, ача-пăчасемпе, тăван-пĕтенсемпе — пĕрлесше лайăх пурăнăç пуслăпăр. Хамăр кирлĕ пек, паттăр нацилле патшалăх тăвăпăр.»

Ку — пĕтĕм чăвашпа тутар халăхĕн ĕмĕчĕ пулмалла. Ку ĕмĕтпе, çак сăмахсемпе çак халăхсем ылханлă большевиклăха хирĕç, пыракан хайар çапăçăва хутшăнмалла. Унтан вара, большевиклăха çĕнтерсен, чăваш халăхĕ те хăй тивĕçлĕхне илĕ. Кун синчен сав «Idel-Ural» хаçатрах тепĕр чăваш (. С.) сапла сырат:

«Большевиксен тытăмĕнче тăракан чăваш халăхĕ, ытти халăхсем пекех хăй хушшинче большевиклăхăн пĕтĕм начарлăхне тытнă.

Совет правителстви тесе калакан пĕр йышши çынсем ĕç сине хпарса ларсассăн, чăваш халăхĕ хăйĕн наци тытăмне тата наци йăлине сухатрĕ. Большевиклăх пурне те туласа пĕтерчĕ. Чăваш халăхĕн пуйан пурнăçĕ сука тухрĕ. Ĕлĕк тырă-пулăпа тулса тăракан кĕлетĕсем çĕрсе тăчĕç сÿтсе сунтарса пĕтерчĕç; ĕлĕк пыл та су тата тырăран тунă сăрапа тулса тăракан нÿхрепсем халĕ ишĕлсе çĕмĕрĕлсе пĕтрĕç. Çăка пылĕ, кус хывса су йанă вир пăтти тата ытти нациллĕ апат-симĕçсем сĕтел синчен пĕтĕмпех сухалчĕç. «Чăваш сăри» тесе таврана илтĕннĕ хăмла сăрипе тулса тăнă пичкесем типсе пĕтрĕç. Уйав тата туй вăхăтĕнчи наци савăнĕçĕсем, чĕрене хавхалантаракан савăк йурăсем тата кăмăллă таплавсем те пĕтĕмпех сухалчĕç. Кантăр акса ĕçлесе тунă алшăлисемпе, сурпансемпе тулса тăракан арчасем те пушанса йулчĕç. Вĕсен вырăнне сĕтĕк тумтирсем, суклăх, тураăсăрлăх, НПВД террорĕпе влаçĕ килсе тăчĕç. Чăваш халăхĕ тутар халăхĕпе пĕрле 25 çул хушши çав хурлăхсене тÿссе курчĕ. Унăн пинле тата вунăпинле ывăлесем, пĕр чĕлĕ çăкăршăн ĕçлесе хăй тăван çĕршывне пăрахса кайса, анлă Раççейăн пĕр кĕтессинчен тепĕр кĕтессине çÿреме тивĕçлĕ пулчĕç. Çав вăхăтра еврейсемпе коммуниссем çăтмахра пурăнчĕç. Анчах ку пусмăр вĕçĕмсĕр пыма тивĕçлĕ марччĕ, вăл çапла пулчĕ те.

Вăрану тата кĕрешÿ сехечĕ çапрĕ. Паттăр керман халăхĕ хăйĕн çулпуçĕ Адольф Хитлĕр йертсе пынипе пире — пусмăрти нацисене те туслăх аллине чăсрĕ. Çав тÿрĕллĕх пире большевиксен пусмăрĕнчен хăтарĕ. Кермани хĕçпăшалĕ — тĕнчере чи вăйлă хĕçпăшал. Кермани халăхĕ хăйĕн çĕнтерÿне шанат. Вак нацисен ку пысăк кĕрешÿ сине питĕ шанчăклăн пăхаççĕ тата большевиклăха çĕмĕрме вăйлă керман халăхне пĕрлешсе пулăшса пыраççĕ. Çакăнпа вĕсем хăйсен тивĕçлĕхне тупĕç.»

Ку сăмахсем йут хаçат синче йут чĕлхепе пичетленнĕ, мĕншĕн тесен халиччен кунта чăваш хаçачĕ пулман. Çавăнпа нумай чăваш хăйĕн сассине параймасăр тăнă.

Халĕ пирĕн хамăрăн хаçăт, чăваш хаçачĕ пур. Ун урлă епир хамăрăн шухăшсене хамăр чăваш иккенне никамран пытармасăр уççăн калама пултаратпăр. Вăл пирĕн сывăх тус, шанчăклă йулташ пулĕ.

Епир шанатпăр: чăвашăн хăйĕн хаçаче пулни пирĕн хушшăмăрта Архипов Никитăсен йышне ÿстерĕ, большевиклăха хăвăртрах çĕмĕрсе тăкма пулăшĕ.

Чăваш сасси — Атăл шавĕ.

Асамат.

ССРС-чи вăрçă инваличĕсен пурнăçĕ

Советсен хулисем çар госпиталĕсемпе тулнă. Камăн та пулин çуртне пĕр палламан салтак кĕме ыйтни хальхи вăхăтра тĕлĕнÿсĕр йапала пулса кайрĕ, вăл — сусăрланнă салтак, вăл çăкăр ыйтать. Совет çыннисем, хăйсем выçă пурнаççĕ пулсан та, мĕн май пур таран çсв аманнă салтаксене пулăшаççĕ. Кашнийĕнех камĕ те пулсан çапла пулма пултарать вет-ха! Çавăнпа çынсем хăйсен йулашкисемпе те пулсан пайлашаççĕ. Анчах çÿхе çăкăр чĕлли йе шĕвĕ шÿрпе — фронтра вăйсăрланнă, çапăçу хирĕнче йун тăкнă çыншăн ытла та ситеĕксĕр. Салпăрканă, ĕмĕлке йевĕр курăнакан аманнисем хула хĕррисенче сĕнкĕртетсе çÿреççĕ, çÿп куписем патĕнче чаваланаççĕ, пахчасенче пахча-симĕççен йулашкисене пухаççĕ. Госпитăльсенче вĕсене — калама кирлĕ — пачах ситермеççĕ.

Апат-симĕç ситеĕксĕррипе большевиксен йенче аманнă салтаксен вилĕвĕ кунран кун ÿсет. Нумай врачсем вĕсене сыватса чĕрĕ хăварасшăн мĕн хал ситнĕ таран ĕçлесе тăрăшуллă операцисем туса лайăх пăхаççĕ пулин те, симе ситеĕксĕррипе вĕсен ĕçĕсем харама кайаççĕ. Партилле пуçлăхсем йунашарах умран йуличчен сисе выртнă чух, вĕсемшĕн йун тăкса çапăçнă çынсем выçăхса вилеççĕ. Мирлĕ вăхăтра, партилле пуçлăхсем деликатессем сисе, «хура халăх» хыт çăкăр кышланă чух ку ыйту ытлах палăрмастьчĕ. Анчах халь, пĕр сыртăк çăкăртан сыннăн пурнăçĕ тытăнса тăнă чух, пирĕн умра Сталинăн тарçисен мĕнпур ирсĕр ĕçĕ усăлать.

Мирлĕ вăхăтра совет сыннин пурнăçĕ пуспа хисепленнĕ пулсан, халĕ вăл ăна та тăмасть. Совет инваличĕн пурнăçĕнчен йÿçĕ пурнăç урăх никамăн та çук. Ĕç инваличĕсемпе ватă пенсионерсем çиннем калама мар, фронтра сусăрланнисене те советсем выçлăха кăларса пăрахаççĕ.

Чăн, ун синчен официаллă пĕлтермеççĕ. Советла агитатăрсем пĕтĕм сассипе вăрçă инваличĕсем синчен Сталин «тăрăшнине» кăшкăрса сасăлаççе. — Инвалидсене, — теççĕ, — пĕрремĕш черетпе ĕçе илеççе, сĕнĕ ăсталăхсене вĕрĕнтеççĕ тата пенси параççе, — теççĕ. Анчах салтак алăсăр йе урасăр тăрса йулсан — сталинла «тăрăшу» мĕнле иккенне туйса илет. Вăл ăна госпитăльрех сисме тытăнать. Çĕнĕрен фронта ăсатма йурăхлă аманнисене госпитăльсенче сывалаччентерехех тытаççĕ. Анчах тÿрленеймн суранланнисене хысна сими синчен май килнĕ таран хăвăртрах кăларса пăрахма тăрăшаççĕ. Час-часах вĕсене сывалса ситмен суранĕсемпе кăлара-кăлара йараççĕ. Çапла вара çапăçу хирĕнче паттăрăн çапăçса ĕçе йурăхсăр пулнă инвалидсем советсен «тăрăшĕвĕпе» асапланса выçăпа вилме сех тивĕçлĕ пулса йулаççĕ.

Аслăлăх сăнавĕсенчен: хăçан çын хытă ĕçлет?

Дортмундри ĕç психологийĕ синчен сăнакан институт кĕтмен çĕнĕ йапала тупса кăларчĕ: сыннăн ĕç пултаруллăхĕ кашни сехетре йе кашни кун пĕрпек пулмасть. Ăна ÿстерме уйрăм вăхăт хушши кирлĕ. Вăл эрнесенче те уйрăм кунсенче улшăннă пек улшăнса пырать. Çыннăн ĕç пултаруллăхне 100% шутласа илсен, вăл пултаруллăх тунтикунсенче 91% сех йулать. Ытларникун кукăр ÿсет те, йункун хăйĕн масимумне — 100% ситет. Ун хыççăн вăл каллех чакма пуçлать. Вырсарникунăн иккĕмĕш сурринче пĕчĕк ÿсĕм палăрать.

Кун ритмĕ сапла: ирхине сахал пулнă ĕс пултаруллăхĕ хăвăрт ÿсет, анчах кăнтăрларан вара айалалла анма тытăнать. Чăн, кăнтăрла хыççăнхи малтанхи сехетсенче те ĕç пултаруллăхĕ хăпарать, анчах ирхинехине ситеймест. Тĕлĕнмелле: çак ритма ĕçлемен сынсем те ирĕксĕрех пăхăнаççĕ.

Везуви сирпĕтни.

Мартăн 19-мĕшĕнче касхине Италире Везуви вулканĕ сирпĕтме тытăннă. Везуви айĕнче вырнаçнă обсерваторин пуçлăхĕ профессор Джузеппе Имбо пĕлтерĕвĕпе, вулкан сехетшерĕн 1 000 000 кублă метр лавă сирпĕтсе тăрать. Сирпĕтÿ темисе куна пыма пултарать.

Пулашки пĕлтерÿсем тăрăх, Везуви тупанĕ патĕнче вырнаçнă Сан Себастино тата месса йалĕсем ишĕлнĕ. Черкосса хулине капланса килекен лавă хупăрланă. Лавă хуллен заливалла капланса анать. Унăн хулăнăшĕ 27, сарлакăшĕ 300 метр. Вулкан чулсене 300 — 400 метр çÿлелле ывăтса тăрать.

Каç парни

Чакăр кас чуна ăшшăн лăпкать,
Такамран мана темĕн сĕнесшĕн.
Уçă сывлăш, уппа кĕвĕçесшĕн,
Ман пите сĕртĕнсе кăтăклать...
Темшĕн...
Вăл мана ырă кăмăл сĕнет:
Аякран хĕр юрри илтĕнет.

Тем синчен хĕр ачашшăн юрлать,
Такама асăнать хăй йăвашшăн.
Юрринче юрату вăл сунать
Савма тивĕçлĕ сарă ачашăн.
Камшăн?...
Ман сине сăлтăрсем кус хĕсеç,
Шăпчăксем кĕввипе ÿкĕтлеç.

Хĕр юрри майĕпен сывхарать.
Ун сасси илтĕнет хаьь хавассăн.
Анчах темшĕн кăштах хумханать;
Эп сисетĕп: хайса вăл каласшăн:
«Саншăн!»
Чакăр кас мана савăк сĕнет:
Инсе мар хĕр юрри илтĕнет!

Пасна.

Чăвашла хушăмшăн ответик А. Асамат.

Tschuwaschische Beilage
der Tatarischen Zeitung „Idel-Ural"
Berlin W 7, Dorotheenstraße 64

Druck: Deutscher Verlag, Berlin